

Çetin, S. (2021). Dönüştürücü bir gösterge: Çıkrıklar Durunca'da Hz. Ali imgesi üzerine psikanalitik bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 995-1023.

DOI: 10.21550/sosbilder.884288
Araştırma Makalesi / Research Article

DÖNÜŞTÜRÜCÜ BİR GÖSTERGE: ÇIKRIKLAR DURUNCA'DA HZ. ALİ İMGESİ ÜZERİNE PSİKANALİTİK BİR İNCELEME*

Seda ÇETİN**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 21 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 13 Mayıs / May 2021

ÖZET

Sadri Etem'in Çıkrıklar Durunca'sı, rüyaların merkeze alındığı bir romandır. Bir Alevi köyünde görülen bu rüyaların tamamında Hz. Ali vardır. Hz. Ali rüyalarda yalnız imgesiyle yer almaz, öncelikle rüyayı gören Dudu'ya sonra da tüm köylülere vahiy şeklinde talimatlar da verir. Bu sayede devlet güçleri tarafından uzun süredir ezilen köylüler güçlenir ve Hz. Ali göstereni etrafında birleşirler. Ancak köylüler kişisel çıkarlarını önlemeye başladıkları anda bu etki ortadan kalkar ve köylüler için çok geçmeden büyük bir felaket yaşanır. Bu çalışma Adaköy halkının yaşadığı psikolojik değişim ve dönüşümün hangi boyutlarda gerçekleştiğine odaklanmış, bu dönüşümün kavranabilmesi için psikanalitik kuramın gösterge, gösteren ve arketip kavramlarından destek alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çıkrıklar Durunca, gösterge, arketip, psikanalitik kuram, Lacan

* Bu makale Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında hazırlanan “Türk Romanında Bilinçdışı ve Rüya” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne / TÜRKİYE, sedacetin@trakya.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

A Converting Sign: A Psychoanalytic Study on Ali Image in *Çıkrıklar Durunca*

ABSTRACT

Çıkrıklar Durunca of Sadri Etem is a novel in which dreams are they centered. There is Ali in which these dreams seen in an Alevi village. Ali does not appear in dreams with his image alone, but also gives instructions as revelation to Dudu, who saw the dream and then to all the villagers. In this way, the peasants who have been oppressed for a long time by the state forces become stronger and they unite around the Ali signifier. But as soon as the villagers prioritize their personal benefits, this effect wears off, and a great disaster soon occurs for the villagers. This study focused on the dimensions of the psychological change and transformation experienced by the people of Adakoy, and support was taken from the concepts of sign, signifier and archetype of the psychoanalytic theory to understand this transformation.

Key words: *Çıkrıklar Durunca, sign, archetype, psychoanalytic teory, Lacan*

Giriş

Lacancı Psikanalizde Gösterge Kavramı

Dil biliminin kurucusu Saussure'e göre gösterge, bir kavram ve işitimi imgesinin -bu kavramın dışavurum biçimi- birleşiminden oluşur (Saussure, 1998: 111). Gösteren ve gösterilen olarak ifade edilen bu ikili yapı, soyut kavramların dil içinde temsil edilmesini sağlayan unsurlardır. Göstergenin dildeki temsil kabiliyeti neticesinde bir şey o anda orada yokken de ondan söz edilebilir. Göstergenin iletişim içinde etkin olmasını sağlayan en önemli şey, onun bağlı olduğu dizgedir. Tek başına bir anlama sabitlenemeyen göstergeye asıl değerini kazandıran bu dizgedir. Farklı alt dizgelerin karşılıklı etkileşimiyle kurulan dizgeler sayesinde dil ve iletişim oluşur (Erkman Akerson, 2016: 93).

Fransız bir kuramcı ve psikanalist olan Jacques Lacan, Saussure'ün geliştirdiği kavramları yorumlayarak kendi psikanalitik yaklaşımını oluşturmuştur. Lacan, Saussure'ün gösterge kavramını

kullanırken Freud'un rüya çözümlemelerinden yola çıkarak dilin bir gösterenler zinciri biçiminde oluştuğunu düşünür. Lacan, gösterenler zinciri kavramını olduğu gibi bırakmamış, onu Lévi-Strauss'un yapısalcı düşünme biçimiyle de zenginleştirmiştir. Strauss, toplumsal düzenin başlangıcında biyolojik bir aile yapısının yer almadığını düşünür. Toplumsal düzeni sağlayan şey, biyolojik bir aile yapısı değil, aile içi cinsel birliktelik yaşağı ve bunun sonucunda ortaya çıkmış olan kadın değiş-tokuşuna dayalı sistemdir. Böyle bir yasaklar sistemi ise doğa-kültür karşıtlığını meydana getirir. İnsan doğasının dışında gelişen bu kültürel yaklaşım, Lacan'ın, Saussure'den etkilenerek oluşturduğu göstergelerden örülü dil sistemiyle yine onun tarafından birleştirilerek Sembolik düzenin ortaya çıkmasını sağlar. Baba yasası, böylece öznenin oluşmaya başladığı Sembolik düzenin kurucu yasası olmakla birlikte gösterenler zincirinin anlamlandırılmasının da ön koşulu hâline gelir. Bu sebeple Lacan'a göre her göstergede Baba yasasının kilit bir kavram olarak yer alması anlamın oluşturulabilmesi için bir zorunluluktur (Çetin, 2020: 49). Baba yasasının olmadığı bir gösterge kullanımında -bu durumda öznenin oluşumundan söz etmek bile doğru değildir- anlam metafordan kayar. Çünkü gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki bozulmuş, özne kullandığı dille toplumsal düzenin bir parçası olmaktan uzaklaşmış, çözünüp giden anlaşılmaktan uzak bir dilsel kullanım ortaya çıkmıştır (Kristeva, 2014: 70).

Lacan'a göre gösteren, bir özneyi başka bir gösteren için temsil eden şeyin adıdır (Lacan, 2014: 210). Gösterenin bu işi gerçekleştirebilmesi için Sembolik düzene ihtiyacı vardır. Çocuğun anneye olan imgesel ilişkisini, bu ilişkiye dâhil olduğu için sekteye uğratan baba, aynı zamanda anne-çocuk ilişkisinin sınırlarını da çizerek çocuktaki egonun özneye evrilmesini sağlar. Bu üçlü ilişki Sembolik düzenin başlangıcını oluşturduğu gibi, çocuğun toplumsal düzen içindeki konumunu da şekillendirmeye yardımcıdır. Sembolik düzenin Lacan'ın kuramındaki Gerçek ve İmgesel gibi diğer düzenlerden farklılaştığı diğer

husus, bu evrede çocukta dil kullanımının başlamış olmasıdır. Bu yüzden Sembolik düzenin başındaki kazanımlar öznenin yaşamı boyunca diğerleriyle olan iletişimini etkiler. Lacan'ın kuramında gösteren, onu belli bir anlamda sabitlemenin imkânsızlığından ötürü bağımsız bir unsurdur. Bir gösterilenle bağlanmış bir gösteren daha sonra başka bir gösterilenle anlam oluşturma sürecine girebilir. Bu yüzden gösterende kesinlik yoktur. Gösterenin her an başka anlamlara kapı açan yapısı, Lacan'ın kuramında ona verilen büyük önemin de temel sebebidir. Örneğin, rüyada görülen kalem imgesi, yalnızca kalemi ima etmeyebilir. İmgenin kastettiği, bu gösteren altında rüya görenin kişiliğiyle bağlantılı sınırsız sayıda gösterilenle kurulacak anlamlandırma sürecinin sonucunda açığa çıkabilir. Dolayısıyla her gösterenin bilinç dışı hareketlerle sürekli değiştiğini düşünmek mümkündür. Gösterenlerin gerçek gösterilenlerle buluşması ise çoğunlukla imkânsızdır; çünkü bu gösterilenler, bilinç dışının derinliklerine bastırılmışlardır (Eagleton, 2017: 196).

Jung'un Analitik Psikolojisi

Psikanalitik eleştiri yöntemlerinden biri de Freud'un yanında uzun yıllar çalışmış olan araştırmacı Carl Gustav Jung'un geliştirdiği Analitik Psikoloji'dir. İncelediği çok sayıda rüyadan sonra bu rüyalardaki kimi imgelerin bazı kişilerde tekrar ettiğini fark eden Jung, tekrar eden imgelerin bir kalıp hâlinde, kolektif bilinç dışı şeklinde isimlendirdiği bir alandan beslendiği sonucuna varmıştır. Jung'un, Yunan mitolojisinden etkilenip arketip olarak isimlendirdiği bu ortak imgeler, bir soyun, ırkın ya da belli bir ortaklığı bulunan topluluğun bilinç dışında yer alan ilksel kalıplardır. Kişisel bilinç dışından kaynaklandığında imgelerin diğer insanlar tarafından hiçbir ortaklığı olmamasına rağmen arketipler, her zaman kolektiftir, her millette ve çağda ortaklıklar gösterir (Jung, 2016: 41). Arketiplerin ortaya çıktığı şartlar ve zaman da Jung'a göre önemlidir. Bilincin enerjisini yitirmeye başladığı durumlar, buradaki ruhsal enerjinin / libidonun bilinç dışına

yönelmesine neden olur. Ruhsal enerjiyle beslenen kolektif bilinç dışındaki tüm kompleks ve arketipler ise bilinçte yitik olan enerjinin yerini doldurmaya başlarlar. Bilinçle eşduyum ilişkisi içinde gerçekleştiğinde bireyi tek bir kişi olmaktan çıkararak toplumun hatta tüm insanlığın sesine dönüştüren arketipler, bu yüzden ataların yaşantılarının izlerini barındırırlar (Çetin, 2020: 122, Jung, 2006'dan). Savaş, felaket gibi önemli toplumsal krizler sırasında ortaya çıkan kahramanların, kendi toplumları adına aldıkları tüm özverili karar ve davranışlarının ardında bireyin ırka dönüştüğü arketiple bütünleşme durumu söz konusu olabilir. Jung, çalışmaları sırasında bazı arketiplere diğerlerinden fazla rastlamıştır. Çalışmamız için bilinmesinde yarar olduğundan bu arketiplerden *persona* ve *gölge* arketipleri üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Bir alt kişilik olan *persona*, bireyin toplum içinde takınacağı tavır, bir anlamda hayat sahnesinde sergileyeceği zoraki rol veya roller dizisi demektir (Merter, 2014: 44). Toplum içinde gerekliliği olan *personalar*, kişinin kendi bireyselliği yanında gerçeklik iddiasında bulunamayacak kalıplardır. Bu yüzden bir maske işlevi gören *personanın* bireysel kişiliğin önüne geçmesi durumunda Jung'un sözünü ettiği "*personanın* katılaşması" hadisesi ortaya çıkar ki bu da kişinin maskesine dönüşmesi, maskenin ardındaki tüm bireysel yönlerin yok edilmesi gibi tehlikeli sonuçlara neden olur.

Gölge, Jung'a göre, kişiliğimizin karanlık taraflarına gönderme yapan bir arketiptir. Yoğun bir direnmeyle bastırılmış olan kişiliğimizin karanlık tarafları, bu yüzden bilinç tarafından daha az yaşanmış karanlık eğilimlere işaret eder. Dinî inançlar ve ahlaki değerler, toplumsal birlikteliğin sürdürülebilmesi için bu aşağılık eğilimlerin bastırılmasını hatta yok edilmesini bir zorunluluk olarak görür (Jung, 2006: 113). *Gölge* arketipinin benlik üzerindeki baskısından dolayı en güçlü ve en tehlikeli arketip olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki çok iyi eğitilmiş ve toplum içinde saygı gören biri, bilinç dışında varlık gösteren sapkın,

ahlaksız ya da hırsız *gölge* karakteriyle bütünleşerek toplum tarafından dışlanan birine dönüşebilir.

1. Çıkrıklar Durunca Hakkında

Çıkrıklar Durunca, Sadri Etem Ertem'in 1931'de yayımladığı toplumsal ve ekonomik meseleler etrafında kurgulanmış bir romandır. *Çıkrıklar Durunca*'nın sosyoekonomik temelli bir konu çerçevesinde oluşan olay örgüsü, yazarı Sadri Etem Ertem'i Türkiye'nin öncü toplumcu yazarlarından biri konumuna getirmiştir. Romanın ancak 2001'de yapılabilen ikinci baskısına yazdığı ön sözde Attila İlhan da bu görüşü paylaşır¹. Ancak yazarın söz konusu roman üzerindeki yegâne başarısı toplumsal bir konuyu ele almış olması değildir. Osmanlı'nın son dönemlerinde etkisini iyice arttıran yabancı sömürgeciliğini anlatının genel çerçevesi olarak belirleyen yazar, sömürgeciliğin somut yansımaları bu çerçevenin içine yerleştirdiği daha özel bir alan sayesinde başarabilmiştir. Böylelikle sömürgeciliğin özele yansımaları olan yerli üretimin durdurulması kararının toplumun küçük bir kesimi üzerindeki etkileri açıklıkla görülebilmektedir. Anlatı içinde sınırları belirli alanlar hiçbir zaman birbirlerinden kopuk olmadıklarından özelden genele, köylülerin mücadelesinden antiemperyalist ve Marksist söyleme ulaşmak mümkün olabilmektedir. Ertem'in eser üzerindeki bir diğer başarısı roman karakterlerinin beşerî taraflarını nesnel bir bakışla ortaya koyma çabasında gizlidir. Bu nesnel bakış sayesinde olayların geçtiği Adaköy ahalisindeki pek çok isme psikolojik derinlik kazandırılmış, toplumsal bir meseleyi izah etmek için insan doğasının gerçekliğinden taviz

¹ “Cumhuriyet Dönemi'nin, toplumcu ve gerçekçi, ilk yazarları arasında gözükür; zamanında onların, en tanınmış imiş” (İlhan, 2001: 11); “[S]ömürgeleşme sürecine kapılmış Devlet-i Aliyye'deki çözülmüşlüğü ve çürümüşlüğü, yerli ve yöresel gelenek ve göreneklerin haritası içinde, ne merteye başarılı yansıtmışsa; 'Kemalist', yani laik, demokratik ve anti / emperyalist 'aydın' tavrını da o kadar açık ve seçik, o kadar kesin koymuştur” (İlhan, 2001: 14).

vermenin önüne geçilebilmiştir. Psikolojik derinliği olan roman kişilerinin yer aldığı *Çıkrıklar Durunca*'da sosyoekonomik durumu ifade ediş noktasında da başarılı bir anlatım göze çarpar. Attila İlhan bu başarıyı, romanın ikinci baskısı için yazdığı ön sözde “*Sadri Ertem'in toplumsal mücadelenin bu temel çelişkisini, nice Marksist yazardan önce saptayıp yazmış olması, handiye bir mucizedir*” (İlhan, 2001: 12) sözleriyle ele alıp değerlendirmiştir.

Çok yönlü bir eser olan *Çıkrıklar Durunca*'da olaylar, Osmanlı'nın son dönemlerinde Bolu mutasarrıflığına bağlı bir Alevi köyü olan Adaköy'de geçer. Romanın başkahramanı Dudu, herkes tarafından ermiş / evliya olarak kabul görmüş bir kadındır. Zaman zaman gördüğü rüyalarla tüm köylüleri etkisi altına alan Dudu, bir gece yarısı sayıklayarak uyanır. Kocasına henüz tesirindeyken anlattığı rüyasında Hz. Ali'yi görmüş, Hz. Ali, Dudu'nun evinin altında kendi mezarı olduğunu söylemiş, bu ve bitişiğindeki evlerin yıkılarak bir türbe ve aşevi yapılması talimatını vermiştir. Gecenin sessizliğinde yan komşuyu da uyandıran bu kehanetvari sözler, aynı zamanda köylüler için kurtuluş kapısıdır. Çünkü Hz. Ali yapılacak olan bu türbe ve aşevi sayesinde köyün kıtlık ve açlıktan kurtulacağını, yakın zamanda herkesin bolluğa kavuşacağını müjdelemiştir. Kıtlık bu köyde, yabancı üretim fabrika malı kumaşların satılması için devletin, dokumacılıkla geçinen köylülerin tezgâhlarını kapatması sebebiyle yaşanmıştır. Köylülerin dokuma tezgâhlarına el koyan devlet, tüccarlar aracılığıyla mal alım-satımını yasaklamış, dahası ellerindeki dokuma kumaşlarla ortada kalan köylüyü fabrika malı kumaşları satın almak zorunda bırakmıştır. Yaşanan zor günler içinde görülen bu rüya, bu sebeple, daha o gece yarısından başlamak suretiyle herkes için bir umut ışığına dönüşür. Dudu'nun sayıklar şekilde verdiği talimatlar çok kısa sürede gerçekleştirilir. Yapılan aşevi ve türbe, civardaki Alevi köylülerince kutsal bir ziyaretgâha dönüştürülür. Dudu'nun Hz. Ali'yi gördüğü rüyaları bununla sınırlı kalmaz. Bir anlamda kalkınma planlarına dönüşen bir dizi rüya

Hz. Ali, köylülerin kapatılmış tezgâhlarını yeniden açmaları, fabrika malı kumaşların türbenin önünde ateşe verilmeleri talimatlarını verir. Ayrıca bundan sonra türbeye yalnız kendi tezgâhlarından dokunmuş mavi ve beyaz kumaştan elbiselerle girilebileceğini buyuran Hz. Ali, böylece köyde alım-satımın artarak refah seviyesinin eskisinden daha yukarılara çıkmasını sağlar. Zenginleşen köylüler, -Esmâ'nın sözlerinin de tesiriyle- peygamber olarak görülen Dudu'nun son rüyaları ile devlete vergi vermeyi, oğullarını askere göndermeyi de bırakırlar. Adaköy'ün civar köyleri de etkisi altına alan radikal kararları devlet yönetiminin burası için harekete geçmesine neden olur. Devletin buraya sevk ettiği bir birlikle köydeki isyan hareketi bastırılmak istenir, ancak Adaköylüler de eşkıyalar, asker kaçakları ve mahkûmlardan oluşan bir orduyla bu baskınlara karşılık vermektedir. Adaköy'ün peygamber kadınları Dudu ve Esmâ tarafından yönetilen bu ordu başlarda büyük küçük başarılar da elde eder. Ancak elde edilen başarı ve ganimetler, başta Esmâ olmak üzere ordu içindeki birçok kişinin şahsi menfaatlerini ön plana çıkarmasına neden olduğundan işin seyri değişir. Dudu ise artık merkezinde daima Hz. Ali'nin olduğu rüyalar değil, kendisini tehdit eden ölümlerin saldırılarına uğradığı kâbuslar görmeye başlamıştır. Çok geçmeden gördüğü kâbuslar gerçek olur, ordu ve tüm köy ahalisi çıkan çatışmada imha edilir.

2. Çıkrıklar Durunca'da Hz. Ali İmgesi

Çıkrıklar Durunca'nın merkezinde tüm olayları yöneten ve yönlendiren arzu tetikleyicisi olarak rüyalar yer alır. Rüyanın, Freudcu bakış açısıyla kişisel arzu ve isteklerin tatmin edildiği gizemli bir alan olduğu görüşünün² aksine romandaki tüm rüya örnekleri, köylülerin

² “*Düşler, bir müzik aygıtından, onu çalanın parmakları yerine dış bir gücün çarpması sonucu çıkan düzensiz seslere benzetilmemelidir; anlamsız değildirler, saçma değildirler; onlar düşünce depomuzun bir kesimi uyurken bir başka kesiminin uyanmaya başladığını göstermezler. Tersine, geçerliliği olan ruhsal görüngülerdir –*

tamamını ilgilendiren toplumsal içerikli anlatılardır. Bu sebeple romanın başından sonuna kadar görülen her rüya, köylüleri çaresizliğin yol açtığı miskinlikten sıyrıp harekete geçiren birer eylem planı olarak görülebilir. Rüyaların Adaköy ahalisi üzerindeki tartışmasız hâkimiyetinin ardında birçok sebep gizlidir. Bunlardan ilki, rüyayı gören kişinin kimliğidir. Rüyalar tüm köyün yıllardır evliya olarak kabul ettiği Dudu tarafından görülmektedir. Rüyasında gördüğü imgenin taşıdığı manaya bürünen, bu yüzden bir anlamda rüyada gösterilen imgedeki anlamın göstergesi konumuna gelen Dudu, gördüğü her rüyayı yaşayan bir kadındır. Bu sebeple onun rüyaları sıradan birinin görmüş olduklarından çok daha fazla kıymete değerdir. Nitekim özellikle aşağıda sözü edilecek rüyalarından sonra Dudu, Esmâ ile birlikte “peygamber kadınlar” (Ertem, 2001: 26) olarak anılıp itibar görmeye başlar.

Rüyaların etkili olmasındaki diğer sebep Adaköy'ün yıllardır içinde bulunduğu ekonomik darboğazdır. “[M]ırsır koçanı, meşe palamudu ve palamut kabuklarını karıştırarak ekmek yapan ve bununla yaşayan” (Ertem, 2001: 27) köylüler, “babadan kalma tarlaların” gittikçe verimsizleşmesi ve yağmursuzluk yüzünden yıllardır yoksulluk içinde yaşam savaşı verirler. Üstelik muhtar, zaptiye, tahsildar gibi devletin kendi köylerindeki tüm temsilcilerinin tutumları sık sık değiştiği, askere -genellikle Yemen'e- gönderilen çocuklarından bir daha haber alınamadığı için köylülerin kimseye karşı güveni kalmaz, herkese şüpheyile yaklaşır. Dışarının / dışardan gelenin daima şüpheli oluşuna karşın Dudu kendileriyle aynı sıkıntıları çektiği, kendilerinden olduğu ve her sözü, çaresizlere ümit ve çare olduğu için onun rüyaları tüm köyde mutlak itaatle karşılanan buyruklara dönüşür; rüyaları dinleyen “[i]htiyar

isteklerin doyurulması; anlamlı uyanıklık zihinsel eylemlerinin zinciri içine yerleştirebilirler; aklın hayli karmaşık bir etkinliği ile biçimlenirler” (Freud, 2015: 175).

köy erkeklerinin gözlerinden yaşlar sız[ar], [...] köy kadınları kapandıkları yerden [...] katıla katıla ağl[arlar]” (Ertem, 2001: 27).

Rüyaların etkisini arttıran sebepler içinde en önemlileri şüphesiz Adaköy'ün bir Alevi köyü olması ve Dudu'nun rüyalarının daima Hz. Ali imgesi etrafında şekillenmeleridir. Rüyalar aynı zamanda köyün tüm davranışlarını biçimlendirdiğinden anlatı baştan sona bu imgenin ortaya çıkardığı anlam etrafında oluşturulmuştur. Yazar imgenin gücünü vurgulamak istercesine romanı, Dudu'nun gece yarısından sonra gördüğü rüyayı tüm köy uykudayken kocasına sayıklar şekilde anlatmasıyla başlatır:

“Gecenin bu geçkin saatinde karanlık zift yığına benzeyen evlerin birinde bir kadın hiç mi hiç adeti olmadığı halde uyandı. Hem nasıl bir uyanış, korkarak ve titreyerek..

Bir çığlık kulağında hâlâ dalgalanıyordu:

– Kalk, kalk ne yatıyorsun be herif!...

[...] – Ne oluyor, tahsildar mı geldi.. Jandarma mı birini arıyor, Allah etmesin çatışma mı var.. Söyle neden kalktın.. Neden beni uyandırdın?

– Koca Ömerlerin evlerinden gelen sesleri dinle...

[...] İhtiyar bunu söylerken odanın arkasından bir uğultu halinde devam eden mırıltılar birdenbire kasırga gibi odaya doldu. Bu bir kadın sesi idi. Bu ses karanlıkta bir sel gibi boşanıyordu. Bu seste dehşetlenen bir adam hali vardı. Bu ses ancak gözleri evinden oynamış bir insanın ağzından çıkabilirdi; ses perde perde yükseldi:

– Ali bize konuk geldi...

– Burası Ali'nin mezarıdır...

Ali isminin anılması 'Alevi' karı kocayı coşturmağa kâfi geldi. İki de yataklarından zıpladılar” (Ertem, 2001: 20-21).

Yoğun metaforik anlatımlara sahip olan *Çıkrıklar Durunca*'nın bu şekilde bir rüyayla başlamış olması ayrıca dikkate değerdir. Dudu'nun herkesin uyuduğu bir saatte gördüğü rüya ve ardından çevresindekilere dalga dalga yayılan uyanış, devletin dokuma tezgâhlarında üretim yapmalarını yasakladığı köylüler için hem gerçek hem de metaforik bir uyanıştır. Bu sayede köylüler, sefalet ve çaresizliğin yol açtığı uyuşukluğa karşı koyacak gücü Dudu'nun rüyalarından kaynaklanan

bilinç dışı yardımda bulurlar. Daha sonrasında da köylülere defalarca çeşitli tehlikeleri haber veren Dudu'nun (Ertem, 2001: 104) rüyalarındaki talimatların Adaköylüler tarafından hemen uygulamaya geçirilmesi ise bu talimatların Hz. Ali'nin ağzından söylendiğine duyulan kuvvetli inançtan kaynaklanır. Nitekim köylüler eskiden beri Dudu'nun sözlerine itibar ediyor olsalar da kehaneti andıran bu sözlerin daha önceleri halk üzerinde endişe ve hayretten öte bir tepkiye yol açtığı belirtilmez. Oysa Hz. Ali imgesinin yer aldığı rüyalarındaki buyruklar, görülmelerinin hemen ardından eyleme dönüştürülmüştür.

Çıkrıklar Durunca Hz. Ali imgesi etrafında biçimlenmiş bir roman olduğu için anlatı Hz. Ali'nin görüldüğü bir rüyayla başlar. Bu rüyada dikkat çeken husus Hz. Ali'nin görülme şeklidir. Açık bir talimatname olan rüyada, Hz. Ali Dudu'ya doğrudan kendi mezarını işaret etmiştir:

“– Herif odanın ortasına ayak basayım deme.

[...] İhtiyar Kur'an yapraklarını çiğneyen bir dindar gibi korka korka karısının yanına geliyordu.

Bitişikteki gürlüğü durmadı; güre, kuvvetli kadın sesi tekrar aksetti:

– Fatiha oku... Fatiha... Burası Ali'nin mezarıdır. Bu ev yıkılacak..

Üstüne gökten altın bir kubbe gelecek... Anladın mı?

[...] – Bitişikteki ev de yoksullara yemek dağıtılan bir ev olacak. O ev de yıkılacak” (Ertem, 2001: 22-23).

Hz. Ali imgesiyle yoğrulmuş rüyalardan ilki olan bu rüyada her şeyden önce Hz. Ali'nin mezar yerine işaret edilmiş olması hayli ilginçtir. Bu mezar sayesinde başlangıcını rüyalardan alan söz konusu imge, kısa sürede yapılacak olan türbeyle Adaköy içinde cisimleşecek, bir anlamda Hz. Ali zaman içinde Adaköy'e tecelli etmiş olacaktır. Dudu'nun Hz. Ali gösterenini işaret edecek bir göstergeye evrilmesi için atılan bu ilk adım, göstergenin ardındaki manayı / gösterileni de şekillendirmeye yarayan dönüştürücü bir adımdır. Dudu'nun, söz konusu rüyalarla birlikte şahsında ortaya çıkan “gösterge” kavramı, Lacan tarafından şu şekilde ifade edilir:

“Kozmik bilgi teorisi ya da dünya tasavvuru, şu ünlü ‘Ateş olmayan yerden duman çıkmaz’ örneğini oldum olası önemsemiştir. [...] Duman pekâlâ birinin tüttürdüğünün / sigara içtiğinin de göstergesi olabilir. Hatta esasında hep de öyledir. Tüttüren / sigara içen kişinin göstergesi olmayan duman yoktur. Herkes bilir, ıssız adaya çıktığınızda duman görüyorsanız kendinize hemen orada muhtemelen ateş yakmayı bilen birinin olduğunu söylersiniz. Balık kavağa çıkmadığı sürece, başka bir insandır o. Demek ki gösterge, bir şeyin göstergesi değil, gösterenin işleyişi dolayısıyla bu şekilde varsayılmış olan bir etkidir. Bu etki, [...] Freud’un bize öğrettiği ve analitik söylemin de başlangıç noktası olan şey, yani öznedir. Özne, -kendisinin hangi gösterenin etkisi olduğunun bilincinde olsun olmasın- bir gösterenler zincirinde kayan, kayıp duran bir şeyden başkası değildir.” (Lacan, 2020: 59-60)

Lacan’ın açıklamaları doğrultusunda Dudu’nun romandaki işlevi değerlendirildiğinde onun, Hz. Ali göstereninden diğerlerini haberdar eden bir işaret / gösterge olduğu sonucuna ulaşılır³. Yalnızca Hz. Ali göstereni için köylüleri dönüştüren bir gösterge hâlini alan Dudu, bu sebeple, kendi varlığını / manasını -kadınlığını, Koca Ömer’in karısı, Hüseyin’in kardeşi olma vb. vasıflarını- bu gösteren sebebiyle adım adım yitirir.

Tüm köy, Hz. Ali göstereninin ardındaki gösterilenin / anlamın metaforik temsilcisi olma yolunda ilk teşebbüsü türbe ve aşevi yapımıyla

³ Lacan’ın kuramının Türkçeye aktarılması sırasında karşılaşılan sorunlardan biri de kavramların aslında Lacan tarafından kastedildiği biçimde Türkçeleştirilmemiş olmasıdır. Özellikle gösteren-gösterge kavramlarının, aynı kökten türetilmelerine karşın farklı anlamlar taşımaları hususunda, Ahmet Soysal şunları ifade eder: *“Lacan’ı Türkçe’ye aktarmadaki en büyük sorunlardan birini Lacan’ın düşüncesinin kalbindeki bu signifiant terimi oluşturmaktadır. Buna dilimizde genellikle ‘gösteren’ karşılığı verilmektedir. Oysa, bu sözcüğün türetildiği iki kökensel sözcükte, signe ile signification’da ‘gösterme’ olgusuyla doğrudan bir ilişki yoktur. Bu iki sözcükten birincisi ‘işaret’ demektir (bizde ‘gösterge’ karşılığı verilmiş olan), ikincisi ‘anlam’ demektir (böylece, daha başlangıçta, Türkçe, ‘akraba’ olan bu iki sözcük arasında akrabalığı bozmuştur)” (Soysal, 2009: 218).*

gerçekleştirmiş olur. Bu ilk rüyanın köylüleri harekete geçirmesinde, onun gerçeklik düzlemiyle olan ilişkisi göz ardı edilmemelidir. “Evlerin yıkılması ve yerine türbe ile aşevi yapılması” şeklindeki buyruklardan oluşan rüya, zamansal ve mekânsal gerçeklikle o kadar örtüşür ki, içeriğinde öne çıkan imgelerin -gökten inen altın kubbe gibi- yorumlanmasına bile gerek bırakmaz. Hz. Ali göstereniyle şekillenmiş rüyalardaki gerçeklikle uyuşma özelliği, romanın sonuna kadar devam eder.

İlk rüyanın verdiği talimatlarla çok kısa sürede türbesi ve aşevi yapılan Hz. Ali, böylelikle Adaköy sakinlerinden biri hâline gelir. Edindiği mekânlarla köylülerin arasında kendisine yer bulan Hz. Ali, yine de onlarla aynı düzlemde yer almaz. Köylüler, “*bilinçdışı zihinsel süreçler dünyasını konuşma dünyasına, bu iki dünyayı da toplum ve akrabalık yapısının daha geniş dünyalarına, hem de tutarlılık ve süreklilik vaat eden bir tarzda bağla[yan]*” (Bowie, 2007: 63) Lacancı Sembolik’in alanına aittirler. Hz. Ali’nin köy içindeki varlığı ise gerçeklikteki bir oluşumun kavrama dönüştürülüp yeniden ele alınmasıyla ortaya çıktığı (Başer, 2012: 65) için Lacan’ın İmgesel dediği alana aittir. Çünkü Lacan’da “anlam imgeseldir” (Fink, 2016: 55, Lacan Seminer III’ten) ve Hz. Ali türbesi ile aşevini köylüler nezdinde değerli kılan, bu mekânların taşıdığı anlamdır. Dudu’nun bundan sonra gördüğü rüyaların merkezinde, Hz. Ali’nin köydeki tecelligâhı olan bu “sembolik ev” yer almaktadır:

“– Çiğ süt emmiş bir insan. Ali’min evine hor baktı. O’nun malına, mülküne el uzattı; onun malı mahvolacak, soyu hastalıktan tükenecek, bağında meyveleri çürüyecek, [...] Bana söyledi... O söyledi... Allah’ın Sevgilisi söyledi; Ali’ m söyledi...” (Ertem, 2001: 104).

Dudu’nun, tüm köyü öncelikle türbe ve aşevi yapma konusunda harekete geçiren rüyaları, Jung’un sözünü ettiği, gücünü kolektif bilinç dışından alan rüyalardır. Kolektif bilinç dışından rüya kanalıyla yükselen ikna edici ses önce Dudu’yu, sonra tüm köyü etkisi altına alarak büyük

bir karşı duruşun başlatıcısı olmuştur. Köylülerin yalnızca Dudu'nun rüyaları sayesinde birleşebildikleri bu arkaik ata -Hz. Ali- bir arketip olarak herkesi onun temsil ettiği anlama erişme noktasında şekillendirir. Jung'a göre, büyük bir ruhsal enerji gereği açığa çıkan arketipler kişiyi dönüştürür; rüyayı gören kişinin sesi artık bireyden ırka dönüşür (2006: 324). *Çıkrıklar Durunca*'da Hz. Ali arketipinin kendisinde ortaya çıktığı isim olan Dudu'nun, ilk rüyadan itibaren zaman içinde tamamen Hz. Ali göstereni arkasında eridiği görülür. Köylülerin gözünde yarı ermiş olarak muamele görmesine rağmen Dudu'nun rüyaları, ancak Hz. Ali göstereniyle tüm kişisel meselelerden sıyrılıp Adaköy'ün tamamını içine alacak şekle bürünmüştür. Dudu ile birlikte herkesi etkisi altına alan Hz. Ali arketipinin diğer arketiplerden ayrılan özel bir yanı da vardır. Bu arketip, Jung'un "mana / olağanüstü güç kişilikleri" olarak ifade ettiği, Yaşlı Bilge arketipinin bir örneğidir. Yaşlı Bilge arketipi, kendisinde ortaya çıktığı bireyi manevi anlamda canlandırmasının yanında, onun, bilinç düzeyine çıkarılıp farkına varılmadığı durumlarda kişiyi, kendi kendisini ululamaya ve büyüklük kuruntusuna kadar götürecek tehlikeli bir arketip figürüdür (Jung, 2006: 75). Nitekim romanda da böyle olmuş, Dudu, Esmâ'nın onu ve kendisini "peygamber kadınlar" olarak ilan etmesini açıkça onaylamamış olsa da bu fikre karşı da çıkmamıştır.

Arketip, Jung'a göre, bir fikir değil bir biçimdir. "[A]rketiplerin biçimi, [...] bir kristalin eksen sistemiyle karşılaştırılabilir; kristalin eksen sistemi, ana sıvıdaki kristal oluşumunu bir anlamda önceden biçimlendirir ama kendisi maddi bir varlığa sahip değildir. [...] Arketipin kendisi boş, salt bir biçimsel unsurdur, kendi tasvirinin a priori bir olasılığından, *facultas praeformandi*'den (tasarlanan yeti) başka bir şey değildir." (2015: 21). İçi boş bir biçim olan arketipin bu özelliği, *Çıkrıklar Durunca*'daki Hz. Ali arketipi için kısmen geçerlidir. Çünkü yazar, Adaköy'ü bir Alevi köyü olarak tasvir etmekle, bu boş biçimin nasıl dolması gerektiğine ilişkin ipuçlarını daha en baştan okura

sunmuştur. Bu köyün Hz. Ali arketipinin / aşkın göstereninin⁴ hangi yönüyle nasıl biçimleneceği hususu ise köyün sosyoekonomik durumuyula doğrudan ilintilidir.

Hz. Ali'nin öncelikle bir mezar yeriyle köylüler arasına karışması, onlardan biri hâline gelmesinin sebeplerine -dolayısıyla Hz. Ali arketipinin biçimsel kalıbına- ilişkin bu büyük sahabenin hayat hikâyesinden cevaplar bulunabilir: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) damadı ve amcasının oğlu olan Hz. Ali, onun sağlığında hemen bütün savaşlara katılıp büyük kahramanlıklar göstermiştir. O, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebubekir'e, karısı Hz. Fâtıma'nın altı ay sonra gerçekleşen ölümüne kadar biat etmez. Hz. Ali'nin neden böyle davrandığı hususunda Sünni ve Şiiiler arasında görüş farklılıkları olmasına rağmen Hz. Ali, bu altı aylık süre içinde hilafet makamında hak iddiasında da bulunmaz. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde de halifenin aldığı kimi kararlara karşı çıkar. Hz. Osman'ın çok geçmeden isyancılar tarafından şehit edilmesiyle kendisi halife seçilir. Ancak Hz. Ali'nin halifeliği, isyancıların sardığı Medine'de Hz. Osman'ın katillerini aramakla, halifelik iddiasında bulunan Muaviye'yle ve kendisini halife tanımak istemeyen Hz. Aişe ordusuyla mücadele etmekle geçer. Muaviye'yle giriştiği mücadelede Muaviye taraftarı Hâricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli hançerle yaralanmış, çok geçmeden de vefat etmiştir (Fığlalı, 1989: 371-374). Şii dünyası Hz. Ali'yi tüm İslam

⁴ Adaköy'ün bir Alevi köyü olması, söz konusu köy için Hz. Ali göstereninin de diğer gösterenlerden daha farklı ve aşkın bir gösteren olmasına neden olur. Derrida'nın, "bütün belirlenmiş kategori ve imlenimlerce içerilen, fakat hiçbirleriyle basitçe karışmayan, her birinin içinden 'ön-anlaşılabilen', bizzat mümkün kaldığı tüm devirsel belirlenimlere indirgenemez kılan" (Derrida, 2014: 32) şeklinde ifade ettiği aşkın gösterilen tanımına, aşkın göstereni de ilave eden Eagleton'a göre, aşkın gösteren, "bütün diğer göstergelere anlam kazandıracak bir gösterge[dir]" (2017: 156). Hz. Ali göstereni de bir aşkın gösteren olarak köylülerin yaşamlarındaki her şeye -giyim-kuşam, askerlik meselesi, devletle olan mücadeleleri vb.- anlam kazandırarak herkesi ve her şeyi tek bir mana etrafında birleştirir.

âleminin benimsediği özelliklerinden farklı olarak değerlendirir. Hz. Ali, onlara göre Allah'ın emriyle Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kendisinden sonra halife ve imam olarak görevlendirilmiştir (Fııglalı, 1989: 374).

Romanın dönüştürücü göstergesi olan Dudu'yu harekete geçiren Hz. Ali arketipinin biçimsel kalıbı, şeklini bu sahabenin hayatının ana çizgilerinden almıştır. Buna göre, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra diğer sahabelerle giriştiği mücadeleler, özellikle Şii ve Alevi dünyasının onun hakkı olanı alamadığı şeklindeki düşünceleri, bu arketipin roman içindeki kalıbını oluşturur. Devletin dokuma tezgâhlarını kapatmaları yüzünden köylülerin yıllardır devam eden kıtlık ve yoksulluklarına eklenen mağduriyetleri, Hz. Ali arketipiyle biçimsel bir uyumun yakalanmasını sağlar. Köy halkının yaşanan mağduriyetler yüzünden açığa çıkan libidinal enerjisinin toplandığı isim olan Dudu, Hz. Ali arketipi / göstereni için seçilmiş bir gösterge, rüyalar ilerledikçe de baskınlaşan Hz. Ali aşkın göstereninin ardında silinen bir gösterilene dönüşür.

Hz. Ali arketipi, öncelikli olarak köylülerin çaresizlikten kaynaklanan tembelliklerini ortadan kaldırır. Köye yapılan türbe ve aşevi civardaki Alevi köylerinin dikkatini çektiği için burası, ziyaret edilmesinin önemli sayıldığı kutsal bir bölge olarak algılanmaya başlar. Burayı ziyarete gelenlerin getirdikleri koyun, keçi, dana, tavuk gibi hediyeler sayesinde köylüler bolluğa kavuşur. Ancak romanın başka bir çerçeve anlatısında yer alan İngiliz Stavyers'ın, Anadolu'da yetişen tiftik keçilerini Güney Afrika'da kendisinin üretmek istemesi, bu isteğe devletin -jandarmanın, özellikle Adaköy tüccarı Sıddıkzade'nin- verdiği sınırsız destek, köylülerin Hz. Ali arketipinin başka bir boyutuyla birleşmelerini zorunlu kılar. Sıddıkzade, İngiliz'e yaranma gayretiyle Adaköy'ün türbe dolayısıyla rahatlayan halkının elinden borçlarına karşılık tiftik keçilerini alır (Ertem, 2001: 102). Hayvanları ellerinden alınan köylülerin yaşadığı derin üzüntüyle türbeye sığınmaları,

Dudu'nun rüyasında yine Hz. Ali'yi görmesine sebebiyet verir. Yine bir eylem planı içeren bu rüya, tüm köylülere “[h]iç bir tezgah boş kalmıyacak. İşleyecek ve kimse fabrika kumaşı giymeyecek; tekkeye mavi don, beyaz gömlek ile gelinecek...” (Ertem, 2001: 105) şeklinde seslenmektedir. Köylüleri ikinci kez eyleme çağıran bu rüya, Hz. Ali'nin halifeliği sırasında yaptığı mücadele ve savaşlarda olduğu gibi köylüleri arketipin başka bir eylemsel boyutuyla daha birleştirmeye çalışır. Köylüler bu karşı koyuşun ilk adımı olarak önce “Dörtler Meclisi”ni, sonra bunun yeterli gelmemesiyle “Hızırlar Heyeti”ni oluşturur. Bu heyet, kadınlar dokuma tezgâhlarının başında sürekli çalışırken onları dışarıdan gelen tehlikelere karşı koruyan ilkel bir ordu gibi iş görür. Başlangıçta, amaçları yalnızca dokuma tezgâhlarını zararlı gözlerden korumak olan Hızırlar, zaman içinde dağlarda çeşitli çete reislerinin de dâhil olmasıyla düzenli bir orduya doğru evrilmeye başlar. Bu evrilmenin en önemli sebebi “Hızırlar Heyeti”yle ilgili çevreye yayılan söylentilerdir. Hızırlar Heyeti'nin bir ordu olduğu, ordunun fakire zarar vermeyip üstüne vergiyi kaldırdığı, askerlerinin Hz. Ali kuvvetinde olduğu için bir vuruşta bir adamı ikiye bölebildiği (Ertem, 2001: 108) şeklindeki söylentiler, Hz. Ali arketipinin çevre köylere bile etki edecek güçte bir bilinç dışı enerji olduğunu ispatlar ve köylüleri dolaylı yoldan bir dönüşümün içine sokar. Bu arketip başkalaştırmaya, öncelikle Dudu'dan başladığı için Dudu ve ona -özellikle kendi çıkarları için- yardım eden Esmâ, sıradan köylüler olmaktan sıyrılıp “peygamber kadınlar”⁵ seviyesine çıkartılır:

⁵ İlk dönem tasavvuf hareketlerinin ürünü olan kadın derviş ve kadın evliya kültürü, Alevilikte de kendine yer bulmuştur. Alevi inancında kadın, eski Türk töresinden beslendiği için önemli bir konumda bulunur. Yine Alevilikte kadınların dervişlik makamının dışında halife olup tekkeleri yönettikleri de bilinmektedir. *Çıkrıklar Durunca*'daki “kadın peygamberler” ve Aleviliğe ait inançlara yönelik kapsamlı bir çalışma için bk. Sevinç, 2011: 353-372.

“Ruhları üşüyenler bu söylentiler önünde yavaş yavaş ısındılar, ısındılar, düşleri güzelleşti, güzelleştikçe halkın düş gücü işledi. Kin duyanlar için Peygamber Kadınlar bir ölüm fırtınasının başlangıcıydı. Öyle santiyorlardı ki bu kadınların bakışları her şeyi eritir, yıkar..” (Ertem, 2001: 108)

Söylentilerin etkisiyle dokumalarda üretilen her kumaş büyük ilgiyle karşılanarak civar köyler tarafından satın alınır. Ancak devletin bir isyan olarak gördüğü bu eylem, dokunan kumaşlara el konulması ve tezgâhların jandarma zoruyla kapatılmasıyla sonuçlanır. Köylüler içinden bir grup kaçakçı ise valiliğin el koyduğu malları Acem Hanı'ndan gizlice kaçıtır, bu esnada Hz. Pir'in⁶ türbesinden *“kafirlerle müminleri ayıran”* (Ertem, 2001: 113) sancakları da alıp bunları yol boyu en önde dalgalandırır. Valiliğin durumu fark etmesiyle iki taraf arasında çıkan çatışmaya rağmen kaçakçılar büyük zayıt vermeden Adaköy'e varırlar.

Bu yaşananlar *“Hızırılar Heyeti”ni “Zülfikar'ın⁷ Ordusu”na* çeviren en önemli gelişmedir. Kaçakçıların özellikle Hz. Pir'in sancağıyla köye varmış olması Hz. Ali göstereninin *-Zülfikar'ın Ordusu* ismiyle birlikte- alt gösterenlerinin de köye en yüksek düzeyde yansıtılmasını sağlar: Esmâ, Hz. Pir'in sancağını getiren Şakir isimli gence bu başarısından ötürü Hz. *“Ali'nin oğul edindiği Selman”⁸* (Ertem, 2001: 115) ismini verir, ordu için mavi bez üzerine beyaz Zülfikar kılıcının işlendiği bayraklar dikilir, orduya katılacak olan mahkûmlar bile bir gece gökyüzünde, ortasında Zülfikar kılıcının olduğu bir ay tutulması görüp kendi aralarında gittikçe yayılan; *“- [a]yda gördüğünüz Zülfikâr,*

⁶ Eserde sözü edilen Hz. Pîr, Kastamonu'da metfun Şeyh Şaban-ı Veli Hazretleri olmalıdır.

⁷ Zülfikar, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hediye ettiği iki tarafı keskin, ortası yivli kılıcın adıdır. Detaylı bilgi için bk. Öz, 2013: 553-554.

⁸ Eserde adı geçen Selman, Hz. Ali'den sonra ikinci sırada önemli bir isim olarak kabul edildiği için Alevilik ve Şiiilik'te de önemli bir yeri olan sahabe Hz. Selmân-ı Fârisî'dir. Detaylı bilgi için bk. Hatiboğlu, 2009: 441-443.

fakirlerin, yoksulların, mazlumların Zülfikârıdır!” (Ertem, 2001: 121) sözünün tesiriyle hapisshaneden kolaylıkla kaçarlar. Üstelik hapisshanedен yalnız mahkûmlar kaçmaz, onlara bekçilik yapan gardiyanlar da Hz. Ali göstereninin etkisiyle Adaköy'e gelip Zülfikar'ın Ordusu'na katılırlar. Ordu kısa sürede dağda saklanan eşkıya, çeteci ve asker kaçaklarıyla daha da genişler ve güçlenir. Hz. Ali'nin hayatına telmih olan Zülfikar kılıcı, Selman vb. kullanımlar, Hz. Ali aşkın göstereninin gösterenler zincirinde yer alarak onu destekleyip güçlendirmek için kullanılmış alt gösterenlerdir.

Kimilerine korku, kimilerine ümit ve güven aşıl原因an Zülfikar'ın Ordusu'yla önemli başarılar elde edilirken, ordunun ilk zamanlarında söylenildiği gibi devlete vergi verilmez, asker çağına gelmiş delikanlılar askere gönderilmez. Ancak sonradan ordu içine dâhil olan eşkıya ve çeteciler gittikleri köylerden zorla haraç ve mal toplamaya, ordu içinde Esmâ başta olmak üzere çeşitli isimlerin şahsi çıkarları öne çıkmaya başlar. Ordu ve Adaköy içinde hissedilen her zamankinden farklı bu durumda Esmâ'nın kapıda nöbet tutan Selman'ı ilaçla uyutarak onunla birlikte olması ve bu birlikteliğin Dudu'nun kardeşi Hüseyin tarafından görülmesi, romanın seyrini değıştiren en önemli olaydır:

“Esmâ, boylu boyunca yerde yatan bir delikanlının vücudunu sarıyor, kollarını sallayıp bacalarını ısırıyor, sıkıyor, sıkıştırıyor, vücudunu parça parça edecekmış gibi çimdikliyor, dudaklarını emiyor, emiyordu. [...] Yerde yatan delikanlının ince kan sızıntısı boğazına doğru akıp gidiyordu. Şakir'in göğsü bağı açıktı; sağ memesinin üstünde kocaman bir yara vardı. Bu yara büyük ağızlı bir kadının dişlerinin yeriydi.

Kadın gökten inen bir vahiy gibi seslendi:

– Onu öldür!

[...] Hüseyin gözlerini yumdu ve elindeki martinin dipçliğini olanca gücüyle Şakir'in başına indirdi.” (Ertem, 2001: 154-156)

Hüseyin'in Selman'ı öldürdüğü haberini yayan Esmâ, Hz. “Ali'nin öz yârı” (Ertem, 2001: 156) Selman'ı öldüren Hüseyin'in de idam edilmesini sağladığı için aynı gün içinde iki cenaze toprağa verilir.

Esma'nın şahsi çıkarımı ön plana çıkardığı sahne, onun bilinç dışından yükselen başka bir enerjinin etkisi altında olduğunun açık delilidir. Yukarıda bahsettiğimiz bu enerji, Jung'un *gölge* diye isimlendirdiği, arketipler arasında en tehlikelisine aittir. Jung, bu tehlikeyi şu sözlerle işaret etmiştir:

“Ortak güçlerin ortaya çıkıvermesiyle meydana gelen karakter değişimi hayret verici bir şeydir. Kibar ve aklı başında bir kimse, bir manyak, ya da bir yaban hayvanı olur çıkıverir. İnsanlar bunların sorumluluğunu hep dış şartlara yüklemeye eğilim gösterir, ama içimizde olmayan bir şey patlak vermez ki. Bir volkan üstünde yaşamakta olduğumuz bir gerçektir ve çevresindeki herkesi yok edebilecek bir patlamaya karşı korunması için insanın elinde hiçbir vasıta yoktur.” (2006: 248)

Çok güçlü ve tehlikeli olan *gölge* arketipinin etkisi Esma'da açıkça fark edilir. Aslında ondaki, sesi yavaş yavaş yükselen *gölge* arketipinin varlığı bu aşamadan önce de kendini hissettirmiştir. Ancak Dudu'nun tüm köyü etkisi altına alan Hz. Ali arketipiyle yaşadığı özdeşleşme, Esma'nın “peygamber kadınlardan biri” şeklindeki bir *personaya* sığınması sayesinde *gölge* karakterini bastırabilmesini sağlar. Nitekim Jung'a göre de *gölgeyi* kontrol alabilmek ancak güçlü bir *personayla* mümkün olabilir (Geçtan, 2018: 71). Esma, daha Dudu'nun vahiy benzeri ilk rüyasının hemen arkasından bu *personayı* inşa edip güçlendirmek için çalışmaya başlar: “– *Bacım sana göründüler, bana söylediler... Gökten sekiz kitap aldım..*” (Ertem, 2001: 26). Esma, Selman'a yönelik bir arzu duyduğunda da -Selman'ı Hüseyin'e öldürtmeden önce- bilinç dışının karanlıklarından yükselen *gölgesini*, oluşturduğu bu “peygamber kadın” *personasıyla* kontrol altında tutmaya çalışır:

“Esma, Şakir'in gözlerinin içine dik dik baktı, bu gözlerde peygamberlerin ruhundaki alev ve büyük ihtirasların sarsıntısıyla birlikte, bir dişinin sönmeyen, sönmek bilmeyen ateşi, gerilen dişi sinirlerinin şimşekleri parılıyordu. Esma eliyle Şakir'in yanağına dokundu, Şakir yanağının üstünde kıpkızıl bir korun kullı yüzünü acayip ve korkuya benzeyen duygularla ürpertiğini duydu. [...] Ertesi sabah

*Şakir'i erkenden uyandırdılar. Esmâ onu taş duvarlı odasında kabul etti.
[...]*

*Kadın: –Hakkın emri bendedir, diye söze başladı. Sekiz kitap bana geldi. Vergileri bağışladım, Yezid'e lânet. Zülfükâr'ın sesi her yerde duyulacak. Sen benim sancaktarım olacaksın. Zülfükâr Ordusu'nun sancaktarı..”
(Ertem, 2001: 115)*

Esma'nın, Dudu'nun bilinç dışından yükselen kuvvetli enerjiye sığınmak için bu kadar uğraşması ve sonunda “peygamber kadınlardan biri” olarak bir *personaya* bürünmesi, onun hayatı boyunca herkesin önem verdiği birine dönüşme arzusunun -”*Esma'nın en büyük merakı kendisine herkesin önem verdiğini görmektir*” (Ertem, 2001: 25)-gerçekleştirebilmesi için gereklidir. Onu “peygamber kadınlar” seviyesinden indiren *gölgesi* ise Adaköy'ün uzun uğraşlar sonucu elde ettiği pek çok kazanıma zarar veren bir yansımadır. Esma, kendisinde ortaya çıkan bu *gölge* arketipi yüzünden uzun zamandır bağlı olduğu Hz. Ali arketipinden kopmuş, kendi bilinç dışından yükselen sesi, ortak ata Hz. Ali'den gelen kapsayıcı sestem daha önde tutmuştur. *Gölgesiyle* birleşen Esma'nın gerçekleştirdiği eylem, Selman / Şakir ve Hüseyin'i doğrudan, Selman'ın ölümünü herkese Zülfikâr'ın Ordusu'na yönelik -dolayısıyla Hz. Ali'ye karşı da- içten yapılan bir saldırı ve saygısızlık olarak açıkladığı için tüm köyü de dolaylı olarak etkileyen bir eylemdir. Esma'nın kişisel başarıları ve cinsel doyumunu için sergilediği tavırların bir etkisi olarak, ordu içindeki eşkıyalar halktan zorla vergi almaya başlamışlar, orduyla uzlaşmaya çalışan devlet casuslarının tekliflerini gizlice kabul etmişlerdir.

Esma'nın başlattığı, artarak devam eden olayların verdiği en büyük zarar, Adaköy'ün Hz. Ali arketipiyle bütünleştiği biçimsel kalıbın parçalanmasına neden olmasıdır. Hakkı olanı alamayan, mağdur edilen köylülerin, Hz. Ali arketipindeki benzer yaşantı izleriyle / biçimsel kalıpla bütünleştikleri bu nokta artık tamamen değişmiştir. Köylülerin haklarını savunmak için kurulmuş olan ordu, gasp edilen hakkı yeniden

kazanmanın mücadelesini vermek yerine, kişisel çıkarları uğruna başkalarının haklarını ellerinden alan bir zorbaya dönüşür. Bu dönüşümün romandaki sembolik ifadesi yine Dudu'nun rüyalarında karşılığını bulur. Ordunun kurulup bazı isimlerin içten içe kendi çıkarları peşinden koşmaya başlamasından sonra, Dudu'nun Hz. Ali imgesi etrafında şekillenen vahiy benzeri rüyalarında kesilme yaşanır. Ancak, köylünün artık tamamen arketipin etki alanından uzaklaştığının işareti, Dudu'nun son rüyasında saklıdır. Son rüyada Dudu, içlerinde kardeşi Hüseyin'in de olduğu kötü durumdaki pek çok ölünün, haklarını almak için üzerine saldırdıklarını görmüştür:

“[...] Önünde kopuk kelleler, başından ayrılmış bedenler, üzerlerindeki derileri, etleri kuş gagalarıyla köpek dişleriyle delik deşik olmuş yığın yığın iskeletler, sırttan çene kemikleri, asla kapanmayan göz oyukları sıra sıra dizildi ve hepsi üzerine atılacaklarmış gibi Dudu'nun etrafını sardı: Dut ağacına asılan faizci Hafız, Dudu'yu gammazladığı için yatağında boğulan Hacı Sofu, Esmâ'ya orospu dediği için tabanca ile tarlasında vurulan Muhtar Memiş de bu kafilenin içinde idi. Bir fırtına gibi bağıryorlardı:

– Katil!.. Katil!..” (Ertem, 2001: 143)

Dehşet içinde uyandığı rüyasının hemen ardından odanın içinde gördüğü, kendisine saldırmak üzere hazır bekleyen “*kocaman ağızlı ve birçok kafaları olan*” (Ertem, 2001: 143) ejderha şeklindeki yılan ise köylülerin arketipten uzaklaşma sebeplerinin bir göstergesi olarak Hz. Ali imgesinden kalan boşluğu doldurur. Dudu'nun, romanın sonlarına doğru aynıyla tekrar eden bu cezalandırıcı rüyası, onun Hz. Ali arketipiyle olan özdeşleşmesinin tamamen ortadan kalktığının göstergesidir. Çok geçmeden devletle çıkan bir çatışmada tüm ordu ve köy geride kimse kalmayacak şekilde imha edilir.

Romanın başından itibaren tüm köyü dönüştüren bir gösteren olan Hz. Ali, ardındaki manayı temsil eden köylülerle “mazlum-zalim”⁹ benzerliği noktasında örtüşmüş, Lacan’ın ifadesiyle, bu husus, gösterilen köylülerin, gösteren Hz. Ali imgesine tutunduğu bir tür raptiye / *kapitone noktası*¹⁰ işlevi görmüştür. Ancak gösterilenin taşıdığı mana değiştiğinde raptiye noktası olan mazlum-zalim bütünleşmesi de ortadan kalktığı için gösteren-gösterilen bütünlüğü yeniden sağlanamaz. Yani gösterilen konumundaki köylüler, Hz. Ali imgesinin taşıdığı anlamı taşımadıkları, bu imgenin taşıdığı anlamı yitirdikleri için gösterge konumundaki Dudu’nun da rüyalarına yansıyan bilinç dışı enerji tamamen ortadan kalkmış olur. Hz. Ali’nin şahsında toplanan dürüstlük, adalet ve yiğitlik özelliklerinden uzaklaşan köylüler, bu yüzden bilinç dışından gelen dönüştürücü enerjinin kesilmesine neden olmuşlar, böylece daha önce

⁹ Bu benzetmeye göre Alevi ve Şii düşüncesinde Hz. Ali, Hz. Peygamber’den sonraki halifeligi hakkı olduğu hâlde elde edemediği için mazlum, onun hayatı boyunca mücadele ettiği tüm isim ve topluluklar -özellikle ilk üç halife makam sahibi oldukları için- güçlü ve zalimdir. Adaköy ahalisi de tezgâhlarının kapatılması sebebiyle mazlum, devlet ve onun tüm temsilcileri olan tüccar, jandarma gibi oluşumlar yöneten konumunda oldukları için güçlü ve zalimdir.

¹⁰ Kapitone noktası: Sonsuz sayıda gösterenin bir gösterilenle birleşmesini sağlayacak düğüm noktaları olarak Lacan’ın kuramında bulunan bir kavramdır. Kapitone noktası sayesinde bir metinde anlamın oluşması sağlanır. Slavoj Žižek’in *İdeoloji'nin Yüce Nesnesi* isimli eserinde kapitone noktası şöyle ifade edilir: “Gösteren ve gösterilen, “gösterme” edimine direnen bir çizgiyle ayrılmış iki farklı düzendir. Gösteren daima “yüzgezer”dir. [...] Oysa anlaşabilmek için belirli söylemler içinde gösterenleri sabitlemek, belirli gösterilenlere, tabir caizse, raptiyelemek gerekir. Bu “raptiyeleme” işlemi, dilsel yapının yüzeyinde tıpkı kapitone edilen bir yorganda, kanepede (ya da psikanalitik referansal bir “divanda”) olduğu gibi belirli çöküntü noktaları, sabitlik anları oluşturur, ki “anlam” dediğimiz şey ancak bu noktaları referans olarak ortaya çıkabilir. Lacan yapısalcı geleneği izleyerek, bu noktalara *points de capiton*, kapitone noktaları adını verir. Kapitone noktaları, dil’in yüzeyinde yarattıkları örüntüyle bir idolojik sistem, bir söylem çerçevesi oluştururlar” (Žižek, 2015: 248-249).

defalarca üstesinden geldikleri zorlukların en hafifinde ortadan kaldırılmışlardır.

Sonuç

Lacan'ın, bir özneyi başka gösterenler için temsil eden şey olarak tanımladığı gösterenin, *Çıkrıklar Durunca*'daki yansıması Hz. Ali imgesidir. Tanımdaki öznenin, anlatı içindeki temsilcisi olan köylüler, Hz. Ali göstereninin gücüne sığınarak devletin kendi köylerindeki gösterenleri olan jandarma, asker ve tüccarlara karşı kendilerinin temsil edilebilmesini sağlamışlardır. Romanda gösterenler arasında başlayan bu şekildeki iletişimde güçlü taraf ise gücünü bilinç dışının derinliklerinden alan köylüler olur. Köylülerin sığındığı Hz. Ali göstereni, kişisel çıkarların üstünde bütün köyün çıkarını, gasp edilmiş hakların yeniden elde edilmesi noktasında gözetken bir ortak ataya dayandığından, devlet gösterenlerinin kişisel çıkarlarından daha üstün ve yüce bir amaca hizmet eder. Anlamın kolektif bilinç dışından beslenen arketiple birleşip sabitlenmesiyle Dudu, Hz. Ali göstereni için güçlü bir göstergeye dönüşmüş, böylece köylüler arketipin biçimsel kalıbı içinde şekillenip topyekûn hareket edebilme kabiliyetine kavuşmuşlardır. Ancak Esmâ'nın anlatı içindeki varlığı, Hz. Ali aşkın gösterenini sabitlendiği anlamdan -bu anlam Hz. Ali'nin hayatının köylülerin yaşadıklarıyla örtüşmesi sonucu ortaya çıkmıştır- koparıp gösterenler zincirinin kırılmasına neden olur. Onun Hz. Ali arketipini kendi kişisel çıkarları için bir araca dönüştürmüş olması, arketipin özündeki mananın aslından sapmasına neden olmuştur.

Gösterilenin / anlamın gösterenden kaymasına, dolayısıyla gösterenin -Dudu'nun Hz. Ali imgesi etrafında şekillenmiş rüyalarının- ortadan kalkmasına neden olan Esmâ'nın davranışı, Lacan'ın ifade ettiği "Baba Yasası" üzerinden de ikincil bir okumaya tabi tutulabilir. Gösterenin oluşumu ve anlaşılması için Lacan'ın "Baba Yasası" olarak isimlendirdiği bir otoritenin varlığı gereklidir. Esmâ, önce Alevilik için

önemli sembol isimlerden olan Hz. Ali'nin arketip olarak dirilip meydana getirdiği *baba konumuna* -dolayısıyla Hz. Ali otoritesine- itaat etmiş, sonra şahsi başarıları ve arzu tatminini ön plana alarak bu yasayı çığnemiş / otoriteye karşı gelmiştir. Ancak baba, Lacan'ın kuramında öznenin oluşumu için elzem bir unsur olduğundan, “Baba Yasası”na itaat etmeyen ego -öznenin, “babanın düzenine / Sembolik”e gelmeden önceki adı- bilinç dışından kaynaklanan arzularını bir otorite sayesinde kontrol altına almadığı için Sembolik'in alanına dâhil edilemez. Esmâ'nın burada yerleştirildiği konum, Sembolik'te / toplumsal düzende tutunmak için baba metaforuna -anlatı içinde Hz. Ali göstereninden kaynaklanan güç ve iktidara- ihtiyaç duyan egonun durumuyla aynıdır. Ne var ki Esmâ, kendisine koşulsuz itaat bekleyen “Baba Yasası”nın dışında davranmış, bu yüzden diğerleriyle birlikte öldürülerek Sembolik düzenden tamamen çıkarılmıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Başer, N. (2012). *Lacan*. Fikir Mimarları Dizisi - 21, Say Yayınları.
- Bowie, M. (2007). *Lacan*. (Çev: P. Şener), Dost Yayınları.
- Çetin, S. (2020). *Türk romanında bilinçdışı ve rüya*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derrida, J. (2014). *Gramatoloji*. (Çev: İ. Birkan), Bilgesu Yayınları.
- Eagleton, T. (2017). *Edebiyat kuramı*. (Çev: T. Birkan), Ayrıntı Yayınları.
- Erkman Akerson, F. (2016). *Göstergebilime giriş*. Bilge Kültür Sanat.
- Ertem, S. E. (2001). *Çıkrıklar durunca*. Otopsi Yayınları.

- Fığlalı, E. R. (1989). Ali. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (371-374. ss.), 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fink, B. (2016). *Lacancı psikanalize bir giriş*. (Çev: Ö. Öğütçen), Encore Yayınları.
- Freud, S. (2015). *Düşlerin yorumu I*. (Çev: E. Kapkın), Payel Yayınları.
- Geçtan, E. (2018). *Zamane*. Metis Yayınları.
- Hatiboğlu, İ. (2009). Selmân-ı Farisî. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (441-443. ss.), 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İlhan, A. (2001). Çıkrıklar dursa da... *Çıkrıklar Durunca* içinde (10-15. ss.), Otopsi Yayınları.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*. (Çev: E. Gürol), Payel Yayınları.
- Jung, C. G. (2015). *Dört arketip*. (Çev: E. Gürol), Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2016). *Analitik psikoloji sözlüğü*. (Çev: N. Nirven), Pinhan Yayınları.
- Kristeva, J. (2014). *Korkunun güçleri iğrençlik üzerine deneme*. (Çev: N. Tural), Ayrıntı Yayınları.
- Lacan, J. (2014). *Psikanalizin dört temel kavramı seminer 11. Kitap*. (Çev: N. Erdem), Metis Yayınları.
- Lacan, J. (2020). *Yine / hâlâ*. (Çev: M. Erşen), Metis Yayınları.
- Merter, M. (2014). *Psikolojinin üçüncü boyutu nefis psikolojisi ve rüyaların dili*. Kaknüs Yayınları.
- Öz, M. (2013). Zülfikar. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (554-556. ss.), 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (Çev: B. Vardar), Multilingual Yayınları.

Sevinç, C. (2011). Çıkrıklar Durunca'da Alevilik ve Hz. Ali motifi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (59), 353-372.

Soysal, A. (2009). Lacan. *MonoKL Lacan Seçkisi* içinde (217-223. ss.), 6-7, Monokl Yayınları.

Zizek, S. (2015). *İdeolojinin yüce nesnesi*. (Çev: T. Birkan), Metis Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Çıkrıklar Durunca is a Sadri Etem Erdem's novel that he published in 1931. The novel takes place in an Alevi village called Adakoy, located around Kastamonu, in the last period of Ottoman Empire. These peasants are forced to shut down their weaving looms and buy the clothes produced by the foreign fabrics because of the local managements of the state. Their angora goats required for local fabric production are also forcibly taken away by these administrators. In this desperation, Dudu a woman respected by everyone in the village, dreams of Ali which is the most important image of Alevi culture. Dudu, who announced what he was told in the dream to everyone the next day, has demolished her own house and the house next to her and gets the Ali's tomb and a soup kitchen built. After that Ali often appears in Dudu's dreams and gives instructions like that everyone in the village opens the weaving looms, wears only their own produced clothes, etc. As the peasants follow these instructions, things get better and they all attain an abundance and prosperity they have never seen before. But the administrators who are in troubled with this situation dispatches the military force there to repress the uprising in Adakoy. However, the army cannot be successful, the peasants triumph every time with their primitive armies that comprise bandits, deserters, and volunteers. The primary reason of the peasant's success is that they are identified with an archetype arose from their collective unconscious. Thanks to this identification, their army expands day by day, Dudu and a woman named Esma who helps her becomes to be mentioned "the prophet women". Nevertheless, Esma is a woman who cares more about her own interests and she has no a direct connection with the Ali achetype. She actually uses the archetype for her own desires from the very beginning. Because of this change in Adakoy, Dudu does not dream Ali anymore, instead of him she dreams the dead people such as Selman, Huseyin who were murdered unjustly, sees attacking to her and demanding their rights. After a while, the state sends a large army to Adakoy. Despite having won victories against the state many times before, this army named "Zulfikar's Army" and all the villagers are killed in the conflict.

The most important thing in the novel is the dreams of Dudu included the image of Ali. Because Adakoy, the events in the novel take place, is a village where the inhabitants are all Alevis. That's why Dudu's dreams get enormous influence to all the villagers. Moreover, the dreams are seen when the villagers were most desperate. In addition, these dreams always motivate everyone as they include the instructions that the villagers should follow. While the villagers followed these instructions, their common ancestor, who was asleep in their unconscious, they also activate the Ali archetype. In this way, the indicator Lacan expressed in his theory was realized, the villagers were Ali integrating with the signifier; they have turned into the meaning of

the signifier Ali. The meaning of this signifier is hidden in the life story of Prophet Muhammed's great companion named Ali. Ali's struggles with the caliphs before him are reminiscent of the struggles between the government and the Adakoy people. Ali, who embodies bravery, honesty and justice in his own person, unites at this point with the villagers who had to fight because their right was usurped by the state forces. Due to this identification, Ali as a signifier and the villagers as signified integrate and make Dudu as a sign of Ali signifier appear in the novel. However, this energy rising from the collective unconscious is interrupted by Esma etc. people's personal interests.

Esma is under the influence of the shadow expressed in Jung's theory and causes the entire village to be disconnected from the common unconscious. Disconnection is caused by the Esma etc. people's behavior "to usurp the rights of others for their own benefit" that is not included in the Ali signifier. When this connection is broken, the meaning is also distorted, so Dudu's dreams are also destitute of the sound of the collective unconscious. This terrible result caused by Esma is also because of her opposition to the rule of "The Name of the Father", which is an important concept in Lacan's theory. Because Ali is like a "common ancestor".